

Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiası, onun işgalçılıq siyaseti 30 ilə qədər davam etdi. Ermənistanın Qarabağ ərazi iddiasının tarixi kökləri, onun təcavüzkar məhiyyəti, Ermənistanın Azərbaycana qarşı müharibəsinin işgalçi xarakteri "Böyük Ermənistən" yaratmaq xülyasının nəticəsi idi. Onun Azərbaycana qarşı olan uydurma torpaq iddiaları heç bir tarixi mənbəyə söykənmir. Ermənistan silahlı qüvvələri tərefindən Azərbaycana qarşı işgalçılıq müharibəsinin başlanması, müharibənin gedişi, Azərbaycan ərazilərinin işgalini prosesi və zəbt olunmuş Azərbaycan torpaqlarında qurulmuş işgalçılıq rejimi neticəsində dövlətimizə külli miqdarda ziyan dəymışdır. 10 mindən çox insanın vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi, bir milyondan çox insanın qaçqın ve məcburi köküñən çevriləməsi bütün dünyadan, o cümlədən demokratiya və insan haqlarını yüksək tutduğunu iddia edən Avropanın gözü qarşısında baş verirdi. Azərbaycan torpaqlarının işgalini pisləyen və erməni hərbçi qüvvələrinin bütün işgal edilmiş ərazilərdən dərhal və qeyd-şərtləşsiz çıxarılmamasını tələb edən BMT Təhlükəsizlik Şurasının Qətnamələri 30 il ərzində kağız üzərində yerinə yetirilməmiş qalmışdı. Yüzlərlə yaşayış mentəqəsini viran qoymuş, minlərlə insanın həyatına son qoymuş Ermənistan ordusunun 30 il ərzində Azərbaycan torpaqlarını işgal altında saxlaması Avropa parlamentarilərini hərakətə getirə bilmədi. Azərbaycan torpaqlarında ermənilər tərefindən törədilmiş etnik temizləmə, vandalizm və müharibə cinayətlərinin izləri bu gün də işğaldan azad olunmuş ərazilərdə qalmaqdadır.

Azərbaycanın tarixi abidələrinə münasibətdə ərazilərimizdə yüzlərlə tarixi-dini abidələrimizi mehv ediblər. Azərbaycan xalqının mədəni irsi bəşər mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğundan Azərbaycan Respublikasının ərazisində xalqımızın çoxesrlək tarixi keçmişdən yadigar qalmış tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən bir problemdir.

ÜMUMDÜNYA KONVENTİYALARINA ZİDD ƏMƏLLƏR

Azərbaycanın işgal olunmuş ərazilərində erməni işgalçlarının özbaşınalığı, tarix və mədəniyyət abidələrimizin dağıdılması və qəsədən korlanması "Silahlı münaqişə baş verdikdə mədəni dəyərlərin qorunması haqqında" 1954-cü il Haaqa Konvensiyasına, "Arxeoloji irlərin mühafizəsi haqqında" 1992-ci il Avropa Konvensiyasına, "Ümumdünya mədəni və təbii irlərin mühafizəsi haqqında" YUNESKO-nun 1972-ci il konvensiyasına ziddidir.

Hərbi təcavüz nəticəsində işgal olunmuş ərazilərde ilk insan məskənlərdən olmuş məşhur Azix və Tağlar mağaraları, Qaraköpək, Üzərlək təpə kurqanları hərbi məqsədlərlə istifadə edilərək qəsdən dağıdılmışdır. Şuşa, Laçın, Kəlbəcər, Qubadlı, Zəngilan, Füzuli rayonlarının ərazilərindəki qəbiristanlıqlar, türbələr, məzarüstü abidələr, məscidlər, məbədlər, Qafqaz Albaniyasına məxsus abidələr və digər milli abidələrimiz mehv edilmişdir. Bu dağıntıları 44 günlük Vətən Müharibəsində qazandığımız Zəfərden sonra bu ərazilərə səfər edən xarici KİV nümayəndələri, diplomatik korpusların nümayəndəliklər öz gözləri ile gördülər.

İşgalçılardan genişməqyaslı, qeyri-peşəkar arxeoloji qazıntı işləri aparmış, kurqanları dağıtmışlar. Həmin ərazilərdə 40 mindən artıq əşyanın toplandığı 22 muzey, 4,6 milyon kitab fondu olan 927 kitabxana, 808 klub, 4 teatr və 2 konsert məüssisəsi, 8 mədəniyyət və istirahət parkı, 4 rəsm qalereyası, 85 mu-

Erməni vandalizmi

siqi məktəbi, 103,2 min edəd mebel avadanlığı, 5640 musiqi aleti, 481 kinoqurğu, 20 edəd kinokamera, 423 videomaqnitofon, 5920 dəst milli kişi və qadın geyimləri, 40 komplekt səsgücləndirici, 25 iri və 40 kiçik həcmli attraksion işgal dövründə dağıdılmış və ya yararsız hala salınmışdır. Dəyerini müəyyən etmək mümkün olmayına daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrindən başqa respublikamıza dəyimş ümumi zərərin məbləği 23 trilyon 680 milyon manat və ya 6 milyard 71 milyon ABŞ dolları təşkil edir.

Bu və ya digər faktlara diqqət salarkən, onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, keçmiş SSRİ-də yeganə olan Ağdam Çörək Muzeysi şəhərin bombardmanı zamanı yerlə yekən edilmiş, dünya şöhrətli Kəlbəcər tarix-diyarşunaslıq muzeyinin 13 minədək, Laçın Tarix-Diyarşunaslıq Muzeyinin 5 mindən çox qıymətli və nadir əşyayı Ermənistana daşınmışdır. Şuşanın zəbt edilmesi nəticəsində mənəviyyatımıza olduqca ağır zərbe endirilmişdir. Təkcə Şuşa şəhərində 8 muzey, 31 kitabxana, 17 klub, 8 mədəniyyət evi dağıdılmış, viran edilmişdir. Şuşa şəhərinin tarixi muzeyinin 5 minədək əşyasi, Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənəti Dövlət Muzeyi Şuşa filialının, Dövlət Qarabağ Tarixi muzeyinin 1000-dək əşyasi, professional Azərbaycan musiqisinin banisi, bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun 300-dən çox əşyasi qarət olunmuşdur. Erməni təcavüzkarlarının qarət etdikləri muzeylərdə Azərbaycan xalqının tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı qıymətli əşyalar, rəsm və heykəltəraşlıq əsərləri, dünya şöhrətli Azərbaycan xalçaları, xalça məmulatları, Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin xatirə əşyaları, digər qıymətli materialılar da olmuşdur.

DÜNYA 30 İL ƏRZİNDƏ SƏSSİZ QALDI

30 ilə yaxın işgal altında olan ərazilərdə və Qərbi Azərbaycanda vəhşi işgalçılardan abidələrimizə, bizim tariximizə, mədəniyyətimizə bağlı yerlərə divan tutublar. Bu abidələri yer üzündən silmək, keçmişimizi, yadداşımızı silməyə çalışıblar. Tarixi mənbələrdə qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan torpaqları 1828-ci ildə "Türkmənçay" müqaviləsi ilə Rusiya və İran arasında bölgüsündüründükən sonra çar Rusiyası mərhələli şəkildə ermənilərin bu ərazilərdə məskunlaşmasına imkan yaratdı. Özlərinə yer eyleyən ermənilər illər uzunu öz murdar niyyətlərini həyata keçirməyə başlıdalar. Onlar Azərbaycan torpaqlarını işgal etməklə, tarixi-mədəni ərisimizi, adət-ənənələrimizi, musiqimizi və incəsənətimizi özünüküldəşdirməyə cəhd etmiş, qədim tarixə malik oldularını bu yolla sübut etməyə çalışmışlar. Məkrili niyyətlərinə nail ola bilmediğdə isə tarixi-mədəniyyət abidələrini, məscidləri, qəbiristanlıqları vəhşicesinə dağıdılıb, yer üzündən siliblər. Qərbi Azərbaycan torpaqlarında 1913-1918-ci illərdə İrəvan şəhərində Sərdar sarayı kompleksi, çoxsayılı karvansaralar, hamamlar, türbələr dağıdılmışdır. Şah İsmayıllı Xətainin öz veziri Rəvanqulu xana tikdirdiyi İrəvan qalası, o cümlədən 1870-dən çox Azərbaycan-türk mənşəli tarix və mədəniyyət abidələri, bir o qədər də qədim və orta əsrlərə aid qəbiristanlıq, heykəller, incəsənət nümunələri tamamilə mehv edilib. O illərdə İrəvan qəzasında 42, Eçmədzin qəzasında 33, Zəngəzur qəzasında 35 məscid talan edilərək yandırılmışdır.

Şanlı Azərbaycan Ordusunun 44 günü əzəmətli zəfər yürüşü doğma Qarabağımızın azadlığı

qovuşdurulması ilə yanaşı, tarixi, mədəni irsimizi də erməni vandallarından xilas etdi. 30 il müddətində işgal altında saxladıqları bütün tarixi, dini abidələrimizi mehv ediblər. Cəbrayılda 132 tarixi abidə, Ağdam, Zəngilan, Qubadlı, Kəlbəcər və Füzuli rayonlarında yüzlərlə tarixi, memarlıq və mədəniyyət abidələri, on minlərlə eksponatı olan muzeylər düşmən elinə keçərək viran edilmişdir. Şuşada XVIII əsrə aid Gövhər Ağa məscidi, Hacı Abbas məscidi və karavansaray, Hacı Yusifli məscidi, Cəbrayılda V və VII əsrlərə aid səkkizgöşli türbə, XVIII əsrə aid Sultanməcid hamamı, Zəngilanda XII əsrə aid Qız qalası, XIV əsrə aid səkkizgöşli türbə, Laçında XIV əsrə aid Məlikəjdər Tərbəsi, Ağdamda dünyada ikinci olan Çörək Muzeysi, eramızdan əvvəl V əsrə aid Çalaqtəpə yaşayış məskəni, Qubadlıda IV əsrə aid Gavur dərəsi, V əsrə aid Qalalı və Keyqala abidələri, Kəlbəcərdə XIII-XVIII əsrlərə aid Xotavənd məbədi, Füzulidə 1682-ci ildə tikilmiş Qiyyasəddin məscidi, 1684-cü ildə tikilmiş Qarabağzər karavansarayı və digər tarixi memarlıq abidələrimiz erməni vandalizmə məruz qalmışdır.

Ermənilər ələ keçirdikləri ərazilərdə 12 muzeyi və 6 rəsm qalereyasını, tarixi əhəmiyyətli 9 sarayı qarət edərək yandırıblar. Nadir tarixi əhəmiyyətli 40 min muzey sərvəti və eksponatı talan olunub, 44 məbəd və 9 məscid təhqir edilib. Dağıdılan və yandırılan 927 kitabxanada 4 milyon 600 min kitab və misilsiz əlyazma nümunələri mehv olunub.

Ermənilər tərefindən ən çox dağıntılara və tələfata məruz qalan islam dini abidələri, yeni məscidlər, türbələr və digər inanc yerləridir. Ərazilərdən rəsmi fealiyyət göstərmiş 67 müsəlman məscidinin (Şuşada 13, Ağdamda 5, Füzulidə 16, Zəngilanda 12, Cəbrayılda 5, Qubadlıda 8, Laçında 8) 63-ü tamamilə, 4-ü isə qismən dağıdılıqla yararsız hala salınmışdır. Yalnız beynəlxalq təşkilatların təzyiqləri nəticəsində Ağdam Cümə məscidini, Şuşa şəhərin-

dəki Aşağı Gövhər ağa, Yuxarı Gövhər ağa və Saatlı məscidlərinin divarlarını salamat saxlamaq mümkün olub. Ermənilər dini dəyərlərimizə hörmətsizlik edərək Ağdam Cümə məscidinin içərisində ev heyvanları, o cümlədən donuz saxlamaqla azərbaycanlıların heysiyətlərinə toxunmağa çalışıblar. Dövlətimizin başçısı işğaldan azad olunmuş Zəngilan rayonunda mənfur düşmən tərefindən dağıdılan məsciddə olarkən "Görün mənfur düşmən məscidi ne günə salıb. Bütün bütün dini abidələrimiz düşmən tərefindən dağıdılıb", deyərək dünyanın buna 30 il ərzində səssiz qaldığını qeyd edib: "Biz bu məsələni dəfələrlə qaldırıbmışq, beynəlxalq kürsüldən qaldırıbmışq, tarixi-dini abidələrimiz dağıdılıbmışq, təhqir edilib. Biz o videoları dəfələrlə göstərirdik. Ağdam məscidini, Şuşa məscidlərini, o vaxt işğal altında olan digər məscidlərin vəziyyətini göstərərək deyirik ki, mənfur düşmən bizim dini abidələrimizi dağıdılıb, təhqir edib. Zəngilan işğaldan azad olunandan sonra rayonda yerləşən məscidlərin birində donuzların saxlanması ilə bağlı videokadrlar nümayiş etdirilmişdir. Düşmən bizim dinimizi təhqir edib, bütün məsələmləri təhqir edib. Bax, burada məscid olub, indi yoxdur, dağıdılıblar. Indi bəziləri azad edilmiş torpaqlarda erməni xalqının dini ərisi haqqında məsələ qaldırırlar. Bəs, bizim məlli-dini ərisimiz haqqında niyə heç kim məsələ qaldırmayıb?".

Ermənistən hərbi qüvvələri tərefindən yer üzündən silinmiş Xocalı şəhəri və töredilən soyqırımı dönyanın gözü qarşısında olmuşdur. Başlıbel, Ağdaban və onurlarla digər kəndlərdə ermənilərin törediyi soyqırımı hadisəleri dönyanın gözü qarşısında olmuşdur

Nəzakət ƏLDƏDDİNQIZI